

GROTE VLINDERS IN FRIESLAND

overzicht van de *Macrolepidoptera*

Luut de Zee

Dit artikel gaat over de Macrolepidoptera, ofwel de 'grote vlinders', die in Friesland waargenomen zijn. Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de gegevens uit het boek 'De vlinders van Friesland' van Lempke uit 1985 en de periode vanaf 1986, waarin de Vlinderwerkgroep Friesland actief geweest is.

Inleiding

Op grond van hun grootte is de grens tussen *Macrolepidoptera* (macro's) en *Microlepidoptera* (micro's, motvlinders) niet altijd goed te trekken. Macro's zijn als regel groter van formaat dan micro's. Maar dat hoeft niet altijd op te gaan. Tot de macro's behoren zowel dagvlinders als nachtvinders. Om het nog ingewikkelder te maken zijn er ook nachtvinders die overdag actief zijn.

De *Macrolepidoptera* worden in dit artikel in eerste instantie verdeeld in vier groepen. De dagvlinders worden als één groep behandeld, terwijl de nachtvinders in drie groepen worden onderverdeeld: Spanners *Geometridae*, Uilen *Noctuidae* en overige soorten. In tabel 1 is het aantal waargenomen soorten per jaar vanaf 1986 tot en met 1994 weergegeven. In tabel 2 staat het totaal aantal waargenomen vlinders.

Voor de periode 1986-1994 is gebruik gemaakt van de jaarverslagen van de Vlinderwerkgroep Friesland. De gegevens van 1995 waren op het moment van schrijven nog niet uitgewerkt. In het jaarverslag wordt elk jaar een lijst met de aantallen van de in dat jaar waargenomen vlindersoorten opgenomen. In dit artikel wordt een beknopt overzicht gegeven van nieuwe soorten en soorten die niet meer waargenomen zijn vanaf 1986. Dat een soort niet meer waargenomen is, hoeft overigens nog niet te betekenen dat de soort verdwenen is.

Wat in deze tabellen het meest opvalt is de forse toename van het aantal waargenomen dagvlinders. Dat wordt veroorzaakt door het inventarisatiewerk voor de Atlas van de Friese dagvlinders. Het aantal waarnemers van dagvlinders is sterk toegenomen. Het aantal waarnemers van nachtvinders is daarentegen nauwelijks gegroeid. Bovendien is dit een betrekkelijk kleine groep waarnemers. Waar-

Avondrood

foto Lubbert Boersma

schijnlijk doordat de aandacht van deze mensen ook voor een groot deel gericht is op de dagvlinders in het kader van eerdergenoemde atlas, vertonen de aantallen van de nachtvinders de laatste jaren een dalende trend. Bovendien is het direct merkbaar wanneer enkele waarnemers door vakantie of werkzaamheden buiten de provincie verblijven en geen waarnemingen kunnen doen. Dat het aantal waarnemingen van uilen in 1994 toch het hoogste is komt voor rekening van de Gammauil *Autographa gamma*, waarvan in 1994 11036 exemplaren zijn aangetroffen.

Aangezien het in het kader van dit artikel niet mogelijk is om alle soorten te behandelen, wordt naast de nieuwe en niet meer waargenomen soorten aandacht besteed aan enkele opvallende soorten *Macrolepidoptera*. Daarvoor is gekozen uit de soorten waarvan Zümkehr de ontwikkeling in de periode van 1980-1986 heeft behandeld in het jaar-

verslag van 1986. Het is interessant de ontwikkeling van enkele van deze soorten na die tijd nader te bekijken. Bij de spanners wordt dit gedaan voor *Rheumaptera cervinalis* en *Apocheima hispidaria*, bij de uilen voor *Deltote deceptor* en tenslotte wordt bij de overige soorten de ontwikkeling van *Ochrostigma querna* nader bekeken.

dagvlinders

Bij de dagvlinders kunnen wij zes families onderscheiden: Dikkopjes *Hesperiidae*, Grote pages *Papilionidae*, Witjes *Pieridae*, Blauwtjes, Vuurvlinders en Kleine pages *Lycaenidae*, Vosachtigen *Nymphalidae* en Zandogen *Satyridae*. Lempke (1985) geeft voor de zes families 54 soorten aan die in Friesland zijn aangetroffen. In de periode vanaf 1986 kan er een nieuwe soort voor Friesland aan toegevoegd worden. Op 11 juli 1992 werd op Terschelling een exemplaar van de Zilvervlek *Clossiana euphrosyne* gezien.

jaar	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
dagvlinders	40	37	35	37	35	39	39	41	42
spanners	154	140	145	144	155	134	147	137	134
uilen	169	175	174	178	192	177	192	171	152
overige soorten	97	90	88	82	98	97	99	91	89

Tabel 1. Totaal aantal waargenomen soorten *Macrolepidoptera* in de periode 1986-1994.

jaar	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
dagvlinders	22087	2981	6166	16895	20305	29613	50506	29995	41407
spanners	10748	4844	5332	5984	7759	5518	5824	3639	3153
uilen	6828	7722	5527	5568	9655	12644	5456	4082	13956
overige soorten	4373	2278	1632	2409	4218	2812	3419	2148	1175

Tabel 2. Totaal aantal waargenomen *Macrolepidoptera* in de periode 1986-1994.

familie(s)	(Lempke, 1985)	nieuw	niet meer waargenomen
spanners	202	7	28
uilen	269	7	34
overige	136	4	21

Tabel 3. Overzicht van het aantal soorten waargenomen nachtvinders in Friesland: 1) naar Lempke (1985); 2) nieuwe soorten sinds 1986; 3) niet meer waargenomen soorten sinds 1986.

een soort die niet door Lempke (1985) wordt genoemd, maar al wel in 1973 is waargenomen en vanaf 1986 elk jaar in het oosten van Friesland gezien is, met uitzondering van 1992. Van de 202 soorten uit Lempke (1985) zijn er 28 soorten vanaf 1986 niet meer waargenomen. Dit betreft hoofdzakelijk soorten die slechts éénmaal of enkele malen zijn gezien en veelal zijn het waarnemingen van reeds lang geleden. Er zijn echter een paar soorten die volgens Lempke (1985) niet zeldzaam zijn en naderhand toch niet meer zijn gevonden. Van het Linden-hercu-

Van de 54 genoemde soorten in Lempke (1985) zijn tot 1994 9 soorten niet meer gezien vanaf 1986. Eén soort hiervan is intussen in 1995 wel weer gezien. Dat is de Rouwmantel *Nymphalis antiopa*. De overige soorten zijn Groot geaderd witje *Aporia crataegi*, Sleetdoornpage *Thecla betulae*, Rode vuurvinder *Palaeochrysopterus hippothoe*, Kleine ijsvogelvinder *Ladoga camilla*, Grote weerschijnvinder *Apatura iris*, Adippevinder *Fabriciana adippe*, Keizersmantel *Argynnis paphia* en Moerasvlekpapeelmoervinder *Eurodryas aurinia*. Dat dit zeldzame soorten zijn geweest blijkt uit het feit dat van al deze soorten in Lempke (1985) weinig vindplaatsen worden genoemd.

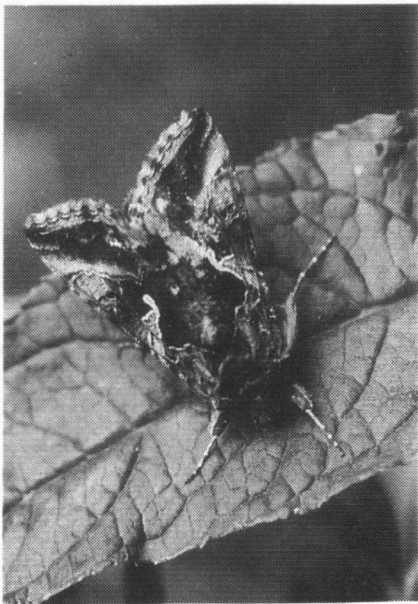
nachtvinders

De in Friesland waargenomen nachtvinders kunnen onderverdeeld worden in 20 families, waarvan de spanners en de uilen verreweg de grootste zijn. Daarom worden deze twee families afzonderlijk behandeld en worden de

overige 18 families tezamen onder de loep genomen. In tabel 3 is aangegeven hoeveel soorten Lempke (1985) voor Friesland opgeeft, hoeveel soorten sinds 1986 nieuw zijn en hoeveel soorten niet meer waargenomen zijn. In dit artikel wordt niet ingegaan op de mogelijke oorzaken van eventuele voor- of achteruitgang van soorten.

spanners (Geometridae)

Lempke (1985) komt voor Friesland tot 202 soorten spanners. Vanaf 1986 kunnen daar 7 nieuwe soorten aan toegevoegd worden. Hieronder worden deze soorten opgesomd met tussen haakjes de vindplaats en het jaartal van de eerste waarneming: *Eupithecia insigniata* (Joure, 1986), *Eupithecia lanceata* (Noordwolde, 1987), *Eupithecia trisignaria* (Vlieland, 1989), *Eupithecia expallidata* (Terschelling, 1989), *Asthena albulata* (Appelscha, 1990, 1992), en *Deileptenia ribeata* (Oosterwolde). Al deze soorten zijn slechts in de genoemde jaren waargenomen. Een apart geval is de Vuilboommet *Philereme vetulata*,

Gamma-uil foto Lubbert Boersma

lesje *Selenia lunularia* vermeldt Lempke dat deze tamelijk verbreid is op de zandgronden in het oosten van de provincie (Beetsterzwaag, Duurswoude, Wijnjeterp, Wijnjeterper Schar, Oosterwolde, Appelscha, Makkinga, Delleburen, Oldeberkoop). Helaas is niet aangegeven wanneer deze soort voor het laatst gezien is. Een andere soort, de Oranje iepetakvlinder *Angerona prunaria*, is volgens Lempke matig verbreid in bosachtig terrein en hij geeft als vindplaatsen Terschelling, Beetsterzwaag, Olterterp, Gorredijk, Duurswoude, Oosterwolde, Oldeberkoop, Nijetrijne, Oranjewoud, Oudemirdum, Rijsterbos en Kippenburg.

Een van de soorten waaraan in het jaarverslag van 1986 aandacht wordt besteed is *Rheumaptera cervinalis*. Lempke (1985) geeft als eerste melding van deze soort in Friesland een waarneming in 1984 in Wolvega. In het jaarverslag 1986 van de Vlinderwerkgroep Friesland worden waarnemingen vermeld uit Oosterwolde (1982), Wolvega (1984), Hemrik (1985), Joure (1985), Heerenveen (1986) en Terschelling (1986). In 1986 zijn in totaal 89 exemplaren waargenomen. Er wordt gesteld dat de uitbreiding van deze soort kennelijk te maken heeft met aanpassing aan gecultiveerde vormen van 'Berberis'. In 1987 wordt nog wel een toename van het aantal vindplaatsen geconstateerd, maar daarna daalt het aantal waarnemingen van *Rheumaptera cervinalis* vrij snel. In 1988 worden nog 8 exemplaren op drie vindplaatsen aangetroffen. Dit lage aantal waarnemingen wordt in het jaarverslag verklaard door het slechte weer. Maar daarna vindt geen stijging plaats van het aantal waarnemingen. In 1989 en 1990 worden respectievelijk twee en drie waarnemingen gedaan. Daarna is er nog slechts één waarneming in 1992. De snelle opgang is gevolgd door een snelle teruggang.

De andere soort die hier extra aandacht krijgt is *Apocheima hispidaria*. Lempke (1985) meldt drie vindplaatsen van deze soort, die zich thuisvoelt in eikenbossen, namelijk Hemrik, Appelscha en het Wijnjeterper Schar. In het jaarverslag van 1986 wordt geconcludeerd dat deze soort een lokale verspreiding heeft, maar plaatselijk gewoon is. Het verspreidingsgebied is beperkt tot het zuidoosten van Friesland. De soort wordt daar tot nu toe elk jaar in wisselende aantallen waargenomen. In 1994 is de soort ook op

Vuilboommeter

foto Gerard Bergsma

Terschelling waargenomen.

uilen (Noctuidae)

Van de uilen noemt Lempke (1985) 269 soorten die in Friesland voorkomen. Eigenlijk noemt hij 270 soorten, maar de Krakeling *Diloba caeruleocephala* wordt tegenwoordig tot de familie van de *Notodontidae* gerekend. Vanaf 1986 kan deze lijst met 7 soorten uitgebreid worden. Dit zijn de volgende soorten met tussen haakjes de vindplaatsen en de jaartallen: *Chrysodeixis chalcites* (Terschelling, 1986, 1987, 1989, 1992), *Aporophyla luteola nigripennis* (Vlieland, 1989, 1990), *Mythimna conigera* (Vlieland, 1989, Heerenveen, 1991), Kuifvlinder *Cucullia verbasci* (Gersloot, 1991, rups), *Panthea coenobita* (Appelscha, 1991, Hemrik, 1992, Oosterwolde, 1993, Appelscha & Ter Idzard, 1994), *Acronicta alni* (Hemrik, 1992, 1993) en *Orthosia opima* (Hemrik, 1993). Van de in Lempke genoemde soorten zijn er 34 niet meer waargenomen. Net als bij de spanners betreft het hier voornamelijk zeldzame soorten of immigranten die vaak tientallen jaren geleden voor het laatst gezien zijn. Maar ook bij de uilen zijn er een paar uitzonderingen. Zo is *Polia hepatica* volgens Lempke een lokale, maar niet gewone soort met meerdere vindplaatsen (Terschelling, Leeuwarden, Roodkerk, Beetsterzwaag, Olterterp, Oosterwolde, Rijsterbos, Kippenburg). De laatste waarne-

ming van deze soort dateert echter uit 1962. Daarnaast wordt *Mythimna obsoleta* in door Lempke als vrij lokaal omschreven, vooral in tamelijk vochtige gebieden. Vindplaatsen van deze soort zijn o.a. Terschelling, Harlingen, Leeuwarden, Ternaard, Warten, Nijetrijne, Terherne en Oudemirdum. Als laatste wordt *Spudaea ruticilla* als plaatselijk voorkomend omschreven, vooral in bosachtig terrein met als vindplaatsen Roodkerk, Oosterwolde en Gaasterland. De laatste waarneming dateert uit 1966.

Amphipyra berbera wordt pas sinds 1968 als aparte soort beschouwd. Van deze soort is maar één waarneming bekend uit Friesland, maar het is mogelijk dat exemplaren van deze soort in het verleden verkeerd gedetermineerd zijn als Pyramidevlinder *Amphipyra pyramidae* waarvan *Amphipyra berbera* moeilijk te onderscheiden is. Ook wordt pas sinds een aantal jaren *Noctua janthe* naast *Noctua janthina* onderscheiden, terwijl dit nog niet het geval was toen Lempke zijn boek schreef. Uit zijn boek valt dus niet te achterhalen of *Noctua janthe* eerder is waargenomen. Maar het is mogelijk dat in het verleden als *Noctua janthina* gedetermineerde exemplaren nu als *Noctua janthe* gedetermineerd zouden worden.

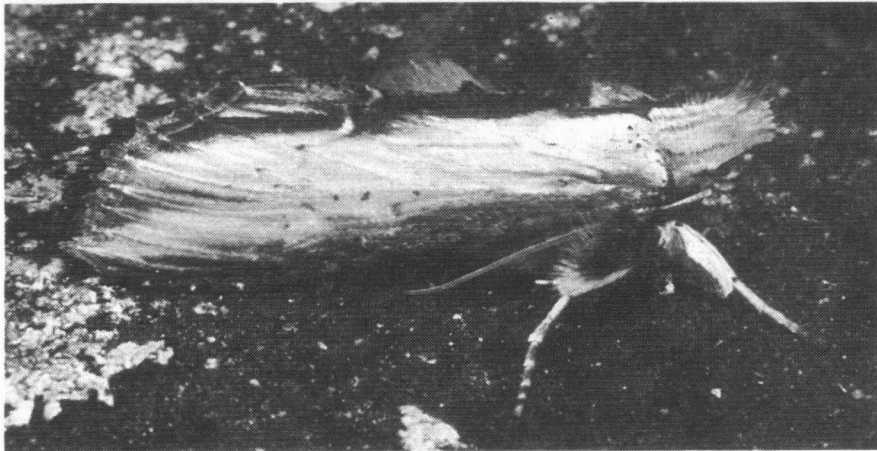
Bij de uilen wordt in het jaarverslag van 1986 extra aandacht besteed aan *Lithacodia deceptor*, nu *Deltote de-*

ceptor genaamd. Volgens Lempke (1985) was deze uil tot omstreeks 1950 een grote zeldzaamheid. Vanuit Limburg heeft deze soort zich langzaam uitgebreid naar het noorden. In 1965 werd de soort voor het eerst in

zijn vier nieuwe soorten waargenomen vanaf 1986. *Gluphisia crenata* kan bij de familie van de *Notodontidae* toegevoegd worden. In 1991 werd bij Wolvega een exemplaar van deze soort waargenomen. In 1994 is ook een

schijningen geweest gezien het geringe aantal bekende waarnemingen.

Zumkehr behandelt in het jaarverslag van 1986 de ontwikkeling van *Ochrostigma querna* uit de familie van de *Notodontidae*. Volgens Lempke (1985) is het een soort van bosachtige terreinen met groeiplaatsen van eik. De vindplaatsen die hij noemt zijn te vinden in het zuidoosten van Friesland, in Gaasterland en Terschelling, waar de soort voor het eerst in 1983 is aangetroffen. In het jaarverslag van 1986 wordt gesteld dat de soort zijn areaal misschien uitbreidt naar de Waddeneilanden, gezien de waarneming op Terschelling uit 1983. Maar daarna is de soort niet weer waargenomen op Terschelling. De in 1986 gesignaleerde trend van regelmatige vangsten in het zuidoosten van de provincie in lage aantallen heeft zich tot op heden voortgezet.

Kuifvliender

foto Gerard Bergsma

Friesland gezien en wel in het Wijnjeterper Schar. Pas in 1977 werd de soort weer waargenomen, nu in Hemrik. In 1979 werd de soort ook in Elsloo gezien. In 1984 is deze soort voor het eerst op Terschelling waargenomen. In 1986 zijn van *Deltote deceptor* meerdere vindplaatsen bekend, op sommige plaatsen is de soort gewoon. Uit de waarnemingen vanaf 1986 blijkt het goed te gaan met deze soort. In 1994 werd het hoogste aantal waarnemingen (147) tot nu toe gedaan. Het verspreidingsgebied ligt in het zuidoosten van de provincie. Daarnaast is de soort in 1989 en 1990 nog gevonden op Terschelling.

overige soorten

De overige soorten *Macrolepidoptera* in Lempke (1985) zijn verdeeld over 18 families met in totaal 136 soorten. Er

exemplaar van deze soort gezien. Daarnaast zijn er nog een drietal soorten die slechts eenmaal zijn gezien. Op Terschelling werd de niet inheemse *Ceramidia viridis* in 1990 voor het eerst in Friesland gezien. In de familie van de zakjesdragers *Psychidae* kon in 1990 *Epichnopteryx retielia* als nieuwe soort voor Friesland bijgeschreven worden. Tenslotte is in 1990 *Utetheisa pulchella* uit de familie van de beervlinders *Arctiidae* voor de eerste keer in Friesland aangetroffen. 21 soorten uit Lempke (1985) zijn sinds 1986 niet meer waargenomen. Daarvan wordt alleen de Plakker *Lymantria dispar* een zeer lokale soort genoemd die plaatselijk wel in enorme aantallen is waargenomen, al wordt door Lempke al gesignaleerd dat deze soort in Nederland sterk achteruit gaat. De overige niet meer waargenomen soorten zijn hoogstwaarschijnlijk zeldzame ver-

Tot slot

Voor de waarnemingen van dagvlinders zijn enorm toegenomen in de periode dat de Vlinderwerkgroep Friesland actief is. Het aantal vindplaatsen van veel soorten is gegroeid, waardoor de kennis omtrent de verspreiding van de dagvlinders is vergroot. Maar in het noorden en westen is nog steeds een aantal 'witte vlekken', waar weinig bekend is over het voorkomen van dagvlinders. Ook de kennis van de verspreiding van de nachtvlinders is door het werk van de Vlinderwerkgroep Friesland vergroot. Maar bepaalde gedeelten van Friesland zijn nog niet of nauwelijks onderzocht, vooral het noorden en westen van Friesland, Ameland en Schiermonnikoog. Dus er is nog genoeg werk te doen om meer inzicht te krijgen in de verspreiding van de *Macrolepidoptera*.

literatuur

- Lempke B.J. 1976. Naamlijst van de Nederlandse Lepidoptera. KNNV-uitgave no. 21, ERLA, Amsterdam.
 Lempke B.J. 1985. De vlinders van Friesland. Fryske Akademy, Leeuwarden.
 Vlinderwerkgroep Friesland. Jaarverslagen van 1986 t/m 1994.

L. de Zee, Sluisdijk 3d, 8501 BZ Joure.